

زن در هنرهای تصویری دوره قاجار

دکتر غلامعلی حاتم

استاد دانشگاه هنر

زهرا حاتم‌پور غیائی

کارشناس ارشد پژوهش هنر - دانشگاه هنر

◆ **چکیده:** در دوره قاجار به سبب مواجهه با غرب، تمایل دربار به تجربه دنیای مدرن و اشتیاق جهان غرب به شناخت دنیای شرق، نوعی دوگانگی سنتی و مدرن در بسیاری از مناسبات اجتماعی، فرهنگی و هنری جامعه نمایان شد. این روند بر وضعیت زنان و حضور آنها در عرصه‌های اجتماعی نیز تاثیرگذار بود. هنرهای تصویری دوره قاجار که به علت تعدد تصویر زنان، نمودی زنانه داشت، در راستای تحولات اجتماعی، هنری و بر مبنای معیارهای زیبایی‌شناسی زمان خود، از تاثیرات مواجهه با غرب برکنار نماند. تصویر زنان در پی آشنایی با هنر غرب، تغییر سلاقی دربار، فاصله گرفتن تدریجی هنر از فضای دربار و رواج هنرهای مردمی، از تصویری آرمانی، خیالی و محدود به حوزه دربار به تصویری عینی، واقع‌گرا و در پیوند با مناسبات زندگی روزمره مبدل شد.

واژگان کلیدی: زن - دوره قاجار - هنر قاجار - نقاشی - عکاسی.

◆ مقدمه

دوران جلوه‌ای زنانه داده است. نوع نگرش دربار به زنان و تنوع گونه‌های هنری و رونق گرفتن هنرهای مردمی موجب پدید آمدن سطح کمی و کیفی مناسبی از تصاویر زنان گشت که بررسی آن می‌تواند به نوعی بیانگر روابط احتمالی میان این تصاویر و وضعیت هنری و اجتماعی در عصر قاجار باشد.

◆ سیر تحولات سیاسی - اجتماعی قاجار

قاجاریان با پیروزی آقا محمد خان قاجار بر لطفعلی خان زند و سرکوب سایر مدعیان در سال ۱۲۱۰ ه.ق به قدرت رسیدند و توانستند حکومتی نسبتاً متمرکز را در طول تقریباً ۱۵۰ سال اداره نمایند و با خلع احمد شاه، آخرین شاه قاجار و روی کار آمدن سلسله پهلوی در سال ۱۳۴۴ ه.ق به تاریخ پیوستند.

فتحعلی شاه قاجار، برخلاف آقا محمد خان، فردی اهل عیش و عشرت و هنر دوست بود. باورها و عقاید آرمانی و اساطیری وی که به دور از سیر تحولات سریع جهان بود، منجر به از دست رفتن

قاجاریان حدود ۱۵۰ سال حکومت کردند که علی‌رغم جنگ‌ها و ناآرامی‌ها، بیشتر این مدت از ثبات و آرامش نسبی برخوردار بود. شاید مواجهه با غرب و پیامدهای آن، بزرگترین چالش عصر قاجار و به ویژه عصر ناصری باشد که جامعه ایران را در مسیری پرشتاب به سوی غرب و گسستن از سنتهای دیرین رهنمون شد. هنر این دوران نیز که وابسته به دربار و متأثر از سلاقی و رویکردهای شاه و درباریان بود، از این مواجهه بی‌نصیب نماند و از معیارهای زیبایی‌شناسی زمان و به ویژه از سلاقی شاهان هنر دوستی چون فتحعلی‌شاه و ناصرالدین شاه تأثیر پذیرفت.

از سوی دیگر، وضعیت زنان نیز به عنوان سازندگان نیمی از ساختار جامعه از سیر رویدادهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی عصر خود متأثر و به گسترش حضور اجتماعی زنان انجامید.

از ویژگی‌های شاخص هنرهای تصویری دوره قاجار، تصاویر متعدد زنان می‌باشد که به هنر این

تصویر ۱۰: ناصرالدین شاه با کامران و میرزا و خواهرش و دوبانوی دیگر، ناصرالدین شاه، حدود ۱۲۷۹ هـ.ق. (تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام).

تصویر ۱۱: انیس الدوله، ناصرالدین شاه. بدون تاریخ. آلبوم‌خانه کاخ گلستان. (فهرست عکس‌های برگزیده عصر قاجار)

تصویر ۱۲: زنان ایرانی در حال غذا خوردن، از نست هولتسر، بدون تاریخ، (هزار جلوه زندگی)

تصویر ۱۳: زن کرد. آنتون سوریوگین. دهه ۱۳۱۰ هـ.ق. (تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام)

تصویر ۱۴: دسته مطرب‌ها (دوره مظفرالدین شاه). ناشناس. دوره مظفرالدین شاه. (سرگذشت موسیقی ایران)

تصویر ۱۵: دختران قالی باف کرد، آنتون سوریوگین، دهه ۱۳۱۰ هـ.ق (تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام)

◆ فهرست منابع

۱. آغداشلو، آیدین، مقدمه‌ای بر نقاشی قاجار، حرفه هنرمند. ۱۳، ۱۳۸۴.

۲. ابراهیمی ناغانی، حسین، جلوه شکل انسان در نقاشی دوره قاجار گلستان هنر. ۳، ۹، ۱۳۸۶.

۳. افشار مهاجر، کامران. هنرمند ایرانی و مدرنیسم. تهران: دانشگاه هنر، ۱۳۸۴.

۴. امیر ابراهیمی، ثمیلا. نقاشی قاجار و تجربه مدرنیته. حرفه هنرمند. ۱۳، ۱۳۸۴.

۵. پاکباز، رویین. نقاشی ایران: از دیرباز تا امروز. تهران: زرین و سیمین، ۱۳۷۹.

۶. پاکباز، رویین. زایش سنت، نمایش تجدد. حرفه هنرمند. ۱۳، ۱۳۸۴.

۷. جلالی جعفری، بهنام، نقاشی قاجاریه نقد زیبایی شناسی. تهران: کاوش قلم، ۱۳۸۲.

۸. خالقی، روح‌الله، سرگذشت موسیقی ایران. تهران: موسسه فرهنگی هنری ماهور، ۱۳۸۱.

۹. ذکاء، یحیی. تاریخ عکاسی و عکاسان و پیشگام در ایران. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸.

۱۰. ذکاء، یحیی. سرگذشت و آثار استاد صنایع الملک. تهران: مرکز نشر دانشگاهی، سازمان میراث فرهنگی کشور، ۱۳۸۲.

۱۱. سمسار، محمد حسن. کاخ گلستان، گزیده‌ای از

اشتیاق ناصرالدین شاه به عکاسی و سهولت بهره گیری از آن، رونق روزافزون عکاسی در سطح جامعه و کم‌رنگ شدن محدودیت عکسبرداری از زنان، موجب شکل گرفتن تصاویر متعددی از زنان اعم از درباری و غیر درباری در حالات و موقعیت‌های گوناگون گشت که با بررسی آنها می‌توان به بسیاری از خصوصیات فردی، مناسبات خانوادگی و اجتماعی، نژاد، قومیت، مذهب، و فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی آنها پی برد که با اطلاعات موجود از زندگی زنان قاجاری نزدیکی بسیار دارد.

◆ فهرست تصاویر

تصویر ۱: زن رقصنده. ناشناس. دهه دوم یا سوم قرن ۱۹ م. رنگ روغن. ۱۵۱/۵×۸۰/۴ سانتی متر. موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن. (Royal Persian paintings)

تصویر ۲: خورشید خانم. صنایع الملک. ۱۲۵۹ هـ.ق. آبرنگ. ۲۵×۱۷ سانتی متر. مجموعه خصوصی. (سرگذشت و آثار استاد صنایع الملک)

تصویر ۳: قالیبافی. موسی ممیزی. ۱۳۱۳ هـ.ق. رنگ روغن. ۷۹×۵۹ سانتی متر. (گلگشت در نگارستان)

تصویر ۴: فالگیر یهودی. کمال الملک. ۱۳۲۲ هـ.ق. رنگ روغن. (کمال هنر)

تصویر ۵: وارد شدن حضرت یوسف به مجلس زلیخا. ناشناس. نیمه اول قرن ۱۴ هـ.ق. نقاشی روی کاشی. تکیه معاون الملک. (آرشیو تصاویر نگارنده)

تصویر ۶: زن با پرنده. ناشناس. اوایل قرن ۱۹ م. نقاشی پشت شیشه. ۷۳.۶×۵۲.۱ سانتی متر. مجموعه خلیلی. (Royal Persian paintings)

تصویر ۷: بزم عاشقانه بر جعبه آینه. ناشناس. قرن ۱۳ هـ.ق. نقاشی لاک. (Laquer of The Islamic Lands)

تصویر ۸: نمونه از نقاشی‌های کتاب هزار و یک شب. صنایع الملک و شاگردانش. نیمه قرن ۱۳ هـ.ق. آبرنگ. نسخه خطی. کتابخانه کاخ گلستان (کاخ گلستان)

تصویر ۹: مراسم ازدواج معروف و ملکه. منسوب به علی قلی خوبی. ۱۲۷۵ هـ.ق. چاپ سنگی. (هزار و یک شب)

۱۸. هولستر، ارنست. ایران در یکصد و سیزده سال پیش. ترجمه : محمد عاصمی. تهران: وزارت فرهنگ و هنر، مرکز مردم شناسی ایران، ۱۳۵۵.
۱۹. هولتسر، ارنست. هزار جلوه زندگی. تهران: میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، ۱۳۸۲.
- شاهکار های نگارگری و خوشنویسی. تهران: زرین و سیمین، ۱۳۷۹.
۱۲. سمسار، محمد حسن، سراییان، فاطمه. فهرست عکس های برگزیده عصر قاجار، تهران : سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، ۱۳۸۲.

◆ منابع انگلیسی

- 1- D.Khalili, Nasser, Robinson, B.W and Stanley Tim. 1997. **Lacquer of the Islamic lands** . The Nour Foundation in association with azimuth editions and Oxford University Press.
- 2- S.Diba, layla, ekhtiar, maryam. 1998. **Royal Persions' Paintings (The Qajar epoch)**. I.B. Touris Publishers in association with Brooklyn Museum of Art.
۱۳. سهیلی خوانساری، احمد. کمال هنر، احوال و آثار محمد غفاری کمال الملک. تهران: انتشارات محمد علی علمی و انتشارات سروش، ۱۳۶۸.
۱۴. طهماسب پور، محمد رضا. ناصر الدین شاه عکاس. تهران: نشر تاریخ ایران، ۱۳۸۱.
۱۵. کیکاوسی، نعمت الله. گلگشت در نگارستان. تهران: انتشارات نگار، ۱۳۷۱.
۱۶. گودرزی، مرتضی. جستجوی هویت در نقاشی معاصر ایران. تهران : انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۸۰.
۱۷. ناشناس . ۱۲۷۵هـ.ق، الف ليله و ليله ، ترجمه : عبدالطيف طسوجى ، تهران .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Woman in Qajar's visual arts

Dr. Gholam Ali Hatam

(Professor of art University)

Zahra Hatampour Ghiasi

(Student of M.A. in Art research, Art University)

As a result of the presence of the western world during the reign of Qajar, the tendencies of the imperial court to experience the modern world and the enthusiasm of the west, to know the eastern world, caused many traditional and modern dichotomies in areas such as social, cultural and artistic aspects of their lives. This situation not only effected the state of women in public but also their social activities. Images of women in Qajar pictorial arts- which due to its numerous images of women has granted it a feministic look- along with the artistic trends and social changes based on contemporary aesthetic standards could not help but be influenced by the western impact. As the art moved away from the court's atmosphere and popular arts distributed images of women modified from ideal, fictional and limited to the court's domain into original realistic and daily life bound ones.

Keywords: Qajar era, Qajar art, Painting, Photography

Comparative thematic and technical study of court and coffeehouse paintings in the Qajar era

Dr. Mahnaz Shayestehfar

(Member of academic board in faculty of art, Tarbiat Modarres University)

Farzaneh Khamseh

(Student of M.A. in Islamic Arts, Tarbiat Modarres University)

Qajar era was a period marked by the invasion of modern world symbols and the struggle of Iranian traditions with explicit undeniable influences on the art of this era. Influenced by western art, Iranian paintings of this period shifted from imaginary miniatures to a more realistic point of view.

Along with Qajar painting, another trend appeared in this historic era of painting known by painters' society as coffeehouse painting. The advent of such paintings was created due to the need and public request and by respecting their beliefs while keeping logical values of Iranian religious and traditional painting alive.

Based on library researches, the present essay aims to study, characterize and compare technical and thematic elements of coffeehouse and court paintings in early Qajar revolving around historical and ceremonial themes. Findings suggest similarities in structure and furbish of the work. Authors hope this very brief work will contribute to more comprehensive and professional studies in order to provide us with higher level of understanding compared to what we already know.

Keywords: Comparative study, Court, Coffeehouse painting, Qajar